

РОЗВИТОК БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ

УДК 021.4

Н. Г. Шарошкіна

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ РОБОТА БІБЛІОТЕКИ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

Розглянуто питання культурно-просвітницької діяльності бібліотеки як соціального інституту. Закцентовано увагу на принципах виховної роботи бібліотеки та методах педагогічного впливу на читача.

Ключові слова: просвіта, виховна робота, керівництво читанням, методи педагогічного впливу.

Сучасна бібліотека як соціальний інститут спрямована на задоволення культурно-освітніх потреб окремої особистості і громадян, тому свою діяльність вона має будувати, виходячи з ціннісних орієнтацій окремих особистостей, системи цінностей певних соціальних груп, суспільства й цінностей людства загалом.

Бібліотека відіграє важливу роль в освіті й самоосвіті особистості й покликана, з одного боку, зберігати накопичені людством знання, а з другого – забезпечувати доступ до них, адже «ніщо так не характеризує ступеня суспільного розвитку, ступеня суспільної культури, як рівень читаючої публіки в даний історичний момент» [3, 35]. І хоча з часу висловлення цієї думки минуло понад 100 років, вона й досі не втратила актуальності.

Мета статті – розкрити роль бібліотеки як культурно-освітнього й соціального інституту в сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Серед фундаторів і сподвижників українського бібліотекознавства були: геніальні письменники й просвітителі Т. Г. Шевченко і І. Я. Франко; педагог, організатор народної освіти Х. Д. Алчевська; педагог, історик, бібліограф С. О. Сірополко; бібліотекознавець К. І. Рубинський; історик, філософ, громадський діяч Д. І. Багалій; засновник перших бібліотечних курсів Л. Б. Хавкіна та ін. [1, 48–51].

Головний напрям культурно-просвітницької діяльності бібліотеки – пропагування книги, підвищення рівня читацької активності, обізнаності з найбільшими здобутками духовної культури людства, розвиток зацікавленості в знайомстві з друкованою книгою як джерелом інформації, заохочення до систематичного читання, а також виховна робота.

Як культурно-просвітницький заклад бібліотека все більше впливає на розвиток загальногуманістичних, моральних і естетичних начал особистості, тому основна робота бібліотеки спрямована на здійснення заходів, пов'язаних із заохоченням читацького інтересу з метою формування визнаних у суспільстві цінностей та поваги до них, виховання гармонійно розвиненої, суспільно активної особистості, творчого фахівця, національно свідомого громадянина.

Основні принципи виховної роботи бібліотеки. Це: комплексний підхід до виховання; спрямованість на досягнення мети; системність; національна спрямованість виховання читача (єдність національного та загальнолюдського, суспільного та особистого); культуровідповідність виховання, що передбачає органічний зв'язок читача з історією народу, його мовою, культурними традиціями, народним мистецтвом; диференціація виховного процесу – врахування рівнів освітньої бази читачів, розкриття їхнього творчого потенціалу.

Основні напрями виховної роботи бібліотеки полягають у конкретизації мети й змісту виховання. Скажімо, формування в читачів патріотичних почуттів означає виховання високого ідеалу служіння народові, готовності до трудового й героїчного подвигу в ім'я процвітання української держави. Бібліотека покликана формувати громадянина-патріота, що глибоко розуміє громадянський обов'язок, готовий у будь-який час стати на захист Батьківщини, оволодіти військовими й військово-технічними знаннями. Національно-патріотичне виховання спонукає до фізичного вдосконалення, вивчення бойових традицій та героїчних сторінок історії українського народу, його Збройних сил.

Правове виховання передбачає: формування в читачів правової культури та її додержання в поведінці; активну протидію особам та установам, що порушують закони, завдають збитків державі, зазіхають на територіальну цілісність і незалежність України.

Моральне виховання – це прищеплення й розвиток у читачів моральних якостей, переконань і потреби поводитися згідно з моральними нормами суспільства, опановувати духовну культуру людства, народу, найближчого соціального оточення, наслідувати найліпші моральні зразки поведінки своєї родини, свого народу, загальнолюдські моральні цінності.

Екологічне виховання означає формування екологічної культури особистості, усвідомлення себе частиною природи, відчуття відповідальності за неї як за національне багатство, основу життя на землі, залучення до активної екологічної діяльності, негативне ставлення до тих, хто завдає шкоди природі.

Трудове виховання – це формування творчої, працелюбної особистості, вмілого господаря, який володіє відповідними навичками та вміннями, професійною майстерністю, на основі сучасних знань про ринкову економіку може самостійно застосовувати власні здібності на виробництві, в науці, освіті.

Утвердження здорового способу життя як невід'ємної складової загальної культури особистості, формування її фізичних здібностей, зміцнення здоров'я, гармонії тіла й духу людини є основою фізичного виховання памолоді.

Цілісний процес виховання забезпечує художньо-естетичну освіченість і вихованість особистості. Виховуючи естетичні погляди, смаки, які ґрунтуються на народній естетиці та найліпших надбаннях цивілізації, національне виховання передбачає вироблення в читачів умінь самим примножувати культурно-мистецькі надбання народу.

Визначені напрями виховання тісно взаємопов'язані й доповнюють один одного. Водночас усі вони мають самостійне теоретико-методологічне значення й утворюють цілісну систему національного виховання.

Однією з головних функцій діяльності бібліотеки є *педагогічна* функція. Основним знаряддям педагогічного впливу на користувача в бібліотеці є книга, сила педагогічного впливу якої на нього багато в чому залежить від рівня його куль-

тури читання. В ідеалі бібліотека повинна мати справу з тими, хто вже вміє сприймати інформацію в будь-якому вигляді. На практиці ж одним із найважливіших напрямів педагогічної дії бібліотеки є навчання користувачів бібліотечно-бібліографічної грамотності.

Важливе значення в розвитку читацької культури мають такі форми роботи, як читацькі конференції та обговорення прочитаного. Вони сприяють вивченню літературознавчих джерел, виробленню вмінь аналізувати прочитане, висловлювати свою думку про нього, зіставляти її з думками інших читачів.

Іншим традиційним напрямом педагогічної діяльності бібліотеки є *просвітницький*. Він спрямований насамперед на духовний розвиток особистості, підвищення її культурного рівня.

Ще одним важливим напрямом педагогічної діяльності бібліотек, особливо сільських, є *організація дозвілля* населення. Існує багато причин, через які бібліотеки мають проводити таку роботу, зокрема: відсутність інших закладів культури та відпочинку, турбота про зростання числа користувачів, прохання самих жителів. Немає межі фантазії й вигадці бібліотечних працівників в організації дозвіллевих заходів: різних святкових вечорів та вечорів-пошанувань, вечорів відпочинку та вечорів сміху, різних конкурсів, ігор і змагань; школи творчого розвитку; театральних вистав; клубів за інтересами, гуртків, студій для жінок і літніх людей, для дітей, підлітків та молоді, для любителів книги, садівників і городників тощо. Бібліотеки складають програми літнього відпочинку дітей. При цьому всі без винятку бібліотеки додержуються єдиної умови, що відрізняє їх від інших установ: на будь-якому заході є місце книзі, адже головне завдання бібліотек – прилучення населення до читання, виховання в нього потягу до знань і потреби в проведенні культурного дозвілля.

Деякі бібліотеки (найчастіше міські й районні) проводять *освітню* діяльність: відкривають гуртки вивчення іноземних мов, естетичного та морального виховання, школи гуманітарного розвитку тощо. Крім того, працюючи в тісному контакті зі школою, бібліотеки беруть участь у навчальному процесі: підбирають літературу, оформлюють книжкові виставки на тему уроків, складають бібліографічні списки і навіть розробляють окремі уроки й нові навчальні програми з літератури, історії, краєзнавства, світової художньої культури тощо.

Об'єкти бібліотечно-педагогічного впливу. Одним з перших можна вважати самого бібліотекаря. Будучи зберігачем і пропагандистом книжкових багатств, працівник бібліотеки не може не бути їхнім знавцем. Щодня стикаючись зі світом знань, бібліотекар підвищує свій інтелектуальний і духовний рівень.

Інший об'єкт бібліотечного й педагогічного впливу – користувач бібліотеки. Залежно від фахової підготовки читача, рівня його культури читання, сфери діяльності, спеціальної спрямованості читання дія бібліотечно-педагогічного впливу теж буде різна. Кожен читач по-різному сприймає текст, по-різному проникає в зміст твору, тому й плоди від прочитаного у кожного будуть свої. Отже, і педагогічні методи впливу на читача теж будуть різними.

Педагогічні методи бібліотеки. *По-перше*, на відміну від навчального закладу, методи педагогічного впливу в бібліотеці ґрунтуються на вільному, короткочасному спілкуванні бібліотекаря й читача і спрямовані на всі вікові групи. *По-друге*, безпосередньо впливати на читача бібліотека може лише за бажання читача, наявності в нього вільного часу, а головне – інтересу до читання, тобто бібліотеч-

на педагогіка ґрунтується на добровільності та активності читача, який прагне знань. *По-третє*, методи бібліотечної педагогіки застосовують тоді, коли бібліотекар і користувач міняються місцями, тому що користувач бібліотеки за своїми знаннями, вмінням і особистісними якостями не поступається бібліотекареві й щедро ділиться цим багатством з іншими. Таким чином, спілкування бібліотекаря й користувача рівноцінне. Перелічені методи можна зарахувати до методів *педагогіки співробітництва*, чия головна мета – виховання самостійності читачів у пошуку інформації, її сприйнятті, аналізі та обробці.

Усі методи бібліотечно-педагогічного впливу можна умовно згрупувати за кількома критеріями.

За типом впливу на читача виділяють методи, застосовувані в процесі безпосереднього контакту бібліотекаря й користувача (індивідуальна бесіда, обмін думками, дискусія, обговорення книг, статей, інформаційних матеріалів, взаємна бібліографічна інформація тощо) й зумовлені опосередкованим впливом бібліотеки на користувача та бібліотекаря (виставки, організація каталогів і бібліотечного фонду з відкритим доступом). Сила впливу цих методів залежить від їхнього наукового опрацювання, обліку характеристик читачів і бібліотекаря й застосування технічних, лінгвістичних та інших засобів тощо. Нерідко це виявляється спонтанно, ситуаційно, інтуїтивно, але завжди спрямовано й педагогічно осмислено з боку бібліотекаря.

За видом використовуваної в педагогічному впливі інформації засоби поділяють на ті, що ґрунтуються на застосуванні первинної інформації, і ті, котрі застосовують вторинну (бібліографічну) інформацію (огляди, рекомендаційні списки й покажчики, каталоги й картотеки). Вони також мають сильний педагогічний потенціал і є важливою частиною бібліотечної педагогіки.

За спрямованістю впливу виокремлюють методи *однобічної* дії (книжкові виставки, каталоги й картотеки, рекомендаційні бесіди, лекції й тематичні вечори) і методи *двобічного* впливу як на користувача, так і на бібліотекаря (бесіди про прочитане, залучення до участі в підготовці й проведенні масових заходів).

За кількістю об'єктів впливу методи можна поділити на *індивідуальні*, *групові* та *масові*. Природно і найбільш відчутно бібліотечно-педагогічний вплив виявляється в процесах, пов'язаних зі спілкуванням бібліотекаря й читача, оскільки під час безпосереднього спілкування з користувачем найлегше визначити рівень його читацької культури, широту світогляду, правоту й силу моральних переконань, виявити або сформулювати читацький інтерес, систему в читанні, полегшити самостійний вибір книги. Скажімо, спілкування, незважаючи на короткочасність, має систематичний характер, завдяки чому його можна зробити динамічним і спрямованим на розвиток особистості читача. При цьому ефективність педагогічного впливу багато в чому залежить від комунікативних умінь бібліотекаря, його здатності і вміння чинити психологічний та педагогічний вплив на різні категорії читачів. Важливо, щоб уже під час першого відвідування бібліотеки в користувача виникало відчуття комфортності, тому бібліотекар має володіти методами педагогічного спілкування, що допоможе йому досягати взаємного розуміння з різними категоріями користувачів і формування в них позитивного емоційного ставлення до читання. Цьому сприяють бібліотечні семінари й тренінги.

Важливе значення мають методи *опосередкованого* впливу бібліотеки на читача, адже до того, як користувач звернеться до бібліотекаря, в нього вже скла-

деться думка про бібліотеку за її інтер'єром, легкістю орієнтації, а пізніше багато в чому залежатиме від організації фонду, якості пошукового апарату, роботи бібліотекаря з розкриття фонду, забезпечення доступності інформації. Сила впливу цих методів залежить від урахування інтересів і рівня читацької культури користувача, професіоналізму бібліотекаря, використання технічних, лінгвістичних, образотворчих засобів.

Незамінними в роботі з невідповідними читачами залишаються методи *керування читанням*, оскільки їхня сутність полягає в тому, щоб допомогти читачеві в організації послідовного читання, потреба в якому тим більша, чим нижча базова освіта [2, 107–210]. Одним з таких методів вважають метод «перемикання», або «теорії мостів», коли відбувається активне втручання у вибір літератури й читацький пошук, заміна книги певного автора, жанру та виду літератури на іншу, на думку бібліотекаря, більш корисну. Це відбувається не як заміна однієї теми (або жанру) на іншу (інший), а лише як розширення тематики читання і уявлень читача про різні види й жанри літератури. Н. А. Рубакін запропонував термін «книга-приманка» як альтернативу бульварним романам. Підтримуючи цю позицію, А. Покровський розробив «теорію мостів», яку з успіхом використовують. Суть цієї теорії в тому, щоб від книги, яка не відповідає високим художнім якостям, але цікава читачеві, перекинути міст до шедеврів світової культури чи інших галузей знань [4, 6–21]. Ефективним цей метод може стати за умови, коли бібліотекар враховує специфіку психології сприйняття художнього тексту читачем. Користуватися ним треба особливо обережно й уважно, оскільки активне втручання може відштовхнути читача, схильного недооцінювати думку бібліотекаря. Такий метод неприйнятний і для читача, що надає перевагу самостійному вибору книг.

Провідним засобом впливу на вибір книги є *індивідуальна* рекомендаційна бесіда. В бібліотечній практиці розроблено кілька прийомів побудови такої бесіди: «книга-приманка», «книга для вас», ідентифікація («приманкою» служить тотожність читача з літературними героями) та персоніфікація (посилання на авторитет конкретної особистості та її читацький досвід) [3, 35–104].

Бібліотечно-педагогічний вплив не обмежується лише індивідуальним спілкуванням бібліотекаря з окремими читачами – він проявляється і в інших формах бібліотечної роботи – груповій і масовій. Працюючи з групами читачів, важливо враховувати їхні соціально-психічні особливості. Найпоширеніші способи групування читачів: за віком, освітою, статтю, станом здоров'я читача, рівнем його читацької й загальної культури, за інтересами. Серед способів групування користувачів бібліотек слід назвати роботу з класами в школі, трудовими колективами, об'єднаннями за інтересами.

Існує безліч форм масової роботи з групою. До традиційних класичних бібліотечних форм *масової* роботи належать: бесіда, огляд, читацька конференція та обговорення книги, тематичний вечір, день інформації [5, 92]. Утім бібліотекарі не обмежуються цими формами, а постійно працюють над створенням нових, привнесених у традиційну форму роботи бібліотеки елементів соціальної роботи. Наприклад, до програми літературного вечора можна включити вікторину, гру або конкурс, тестування чи анкетування, перегляд фільму чи театралізованої вистави тощо. Цікавим є поєднання форм інших сфер читацької діяльності з елементами бібліотечної роботи. Наприклад: тематичні уроки, програма яких не-

одмінно має містити огляд літератури за темою гри, а в ході підготовки заходу і бібліотекар, і читачі мають прочитувати десятки книг; прес-конференції та «круглі столи», політичні дискусії та «аукціони книг», заочні подорожі та екскурсії, ділові ігри й «літературні суди», бенефіси читачів, краєзнавчі уроки тощо.

В и с н о в о к . Бібліотека – складне утворення, яке виступає як соціальний інститут, націлений на здійснення низки зовнішніх функцій: інформаційної, педагогічної, меморіальної та ін. При цьому всі вони настільки взаємопов'язані, що в разі втрати однієї функції знижується можливість виконання інших. З іншого боку, взаємопроникнення зовнішніх соціальних функцій створює потужний бібліотечно-педагогічний вплив на людей, а отже, бібліотека і далі відіграє важливу культурно-просвітницьку роль у житті нашого суспільства.

1. *Гуменюк, М. П.* Українські бібліографи XIX – поч. XX ст. [Текст] / М. П. Гуменюк. – Х., 1969. – С. 48–51.
2. *Рубакин, Н. А.* Среди книг [Текст] // Н. А. Рубакин. Избранное. – Т. 1. – С. 107–210.
3. *Рубакин, Н. А.* Этюды о читающей публике [Текст] // Там же. – С. 35–104.
4. *Смирнова, Л. Г.* Проект Положения о юношеской библиотеке [Текст] / Л. Г. Смирнова // Библиотеки Москвы – юношеству: практика работы, проекты, информация. – 2000. – № 1. – С. 6–21.
5. *Социальная роль книги* [Текст] : сб. науч. тр. /АН Украинской ССР, ЦНБ Украины. – К. : Наук. думка, 1987. – 92 с.

Рекомендовано до друку.

Д-р пед. наук проф. дійсн. член НАПН України Н. Г. Ничкало